

НАПРЯМКИ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РОДИНИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМЦІВ АЛЧЕВСЬКИХ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

Дмитро Іванович Ткачук
Фаховий коледж Університету
"КРОК", м. Київ, Україна; студент 2
курсу, групи ПТ-21к, спеціальність
«Підприємництво, торгівля та біржова
діяльність»

Ірина Вікторівна Троц
<http://orcid.org/0000-0001-9608-0591>
Вищий навчальний заклад "Університет
економіки та права "КРОК", м. Київ,
Україна; к.е.н., доцент кафедри
теоретичної та прикладної економіки,
голова Ради молодих вчених
Університету "КРОК"

Анотація. Про родину меценатів, громадських діячів і просвітителів України – Алчевських. Особи, українського походження або ті, що безкорисливо матеріально підтримували розвиток української культури, освіти, охорони здоров'я та незахищені категорії населення. Українське меценатство має досить давню історію, починаючи з часів Київської Русі і закінчуючи початком ХХІ століття. Україна, так історично склалося, довгий час не мала державності, яка стала б на захист української культури, мистецтва, освіти, науки, мови. Тому знаходились філантропи та шанувальники українства, які зробили вагомий внесок у збереження та розбудову української нації.

Від чайної крамниці до фінансово-промислового холдингу

Перші згадки про Алчевських сягають 1660-х років у Сумському слобідському козацькому полку. Вони славилися вмінням торгувати, хоч і не досягали надхмарних статків.

Донька Олексія Алчевського Христина так згадує про свого батька: «Батько, син дрібного бакалійника з Сум, зміг закінчити лише двокласну школу (а також Сумське повітове училище – І.Ф.), але завдяки самоосвіті дивував багатьох своїми знаннями; на його столі постійно була книжка. Він не був байдужим до політичних ідей, захоплювався Герценом, писав вірші і заснував

своїм коштом у Сумах єдину громадську книгозбірню» [5, с. 7]. Батько був сумським купцем, торгував на ярмарках; дід чумакував, продаючи сіль за межами України.

I. Олексій Алчевський

– У 1860 р. у Харкові Олексій на позичені гроші відкрив чайну крамницю та організував кредитне товариство, що надавало матеріальну допомогу малому та середньому підприємництву. На основі цього товариства 1868 року виник Харківський торговельний банк – третій у Московській імперії після Петербурзького і Московського зі статутним капіталом 500 тисяч рублів. Так із купця він став банкіром з типовим психотипом приносити користь суспільству.

– Після скасування кріпацтва 1861 року, що призвело до продажу землі, Алчевський заснував Харківський земельний банк зі статутним капіталом 1 млн. рублів – перший в імперії банк іпотечного кредиту (під заставу майна). Банківський бізнес допоміг йому стати великим землевласником. Оскільки найдешевша земля була на півдні, він купив її у селі Василівці, завіз туди високопродуктивні породи худоби та використовував найкращі сільськогосподарські машини та реманент. Як результат, продукція з полів і ферм Алчевського пішла на зовнішні ринки, а капітали його зросли до чотирьох мільйонів карбованців [7]. У 70-х роках Алчевський став мільйонером зі статком 3-4 млн. рублів.

– 1875 року він заснував Олексіївське гірничо-промислове товариство з добування кам'яного вугілля. Як згадує донька, *він «перший на весь Донбас в оцих його околицях віднайшов у надрах вугілля» [5, с. 7].*

– Апофеозом його підприємницької діяльності стало створення 1895 року Донецько-Юр'ївського металургійного товариства (ДЮМО) з основним капіталом 8 млн. рублів, а також заснування металургійних заводів у Маріуполі. Заводи Олексія Алчевського були єдиними в Україні металургійними підприємствами, побудованими на вітчизняних інвестиціях (решта були власністю бельгійських і британських компаній). Отже, харківський підприємець стає фінансистом вугле-металургійної галузі Донбасу (відкриття шахт і побудова металургійних заводів), що приносить йому колосальні статки. Себто Алчевський – піонер створення індустріального Донбасу. На 90-і роки його статки сягали 30 млн. рублів. Його називали фінансовим генієм.

– *Благочинність і національна праця*

1870 року з ініціативи його дружини Христини на його кошти відкрито першу безкоштовну недільну школу для дівчат. На подвір'ї його маєтку 1899 року встановлено перше у світі біломармурове погруддя Т. Шевченкові, вшанування постаті якого було заборонене, тому він зробив це як приватна особа на власній території в саду. Після продажу садиби погруддя зникло. Брав найактивнішу участь в українському національному русі, очолюючи харківську «Громаду».

Збагачував місто своїми архітектурними задумами, що втілював у життя його зять Олексій Бекетов (1862-1941): це садиба Алчевських (тепер Харківський художній музей), Харківське комерційне училище, Харківська державна бібліотека ім. В. Короленка, за що Бекетов отримав звання академіка архітектури [4].

У рідних Сумах відкрив міську бібліотеку. На загальне будівництво та просвіту виділив кілька мільйонів рублів.

– Крах фінансової імперії

На початку ХХ століття на Московії почалася економічна криза. Рятуючись від банкрутства, Алчевський намагався отримати урядове замовлення для своїх металургійних підприємств, а також просив у міністерстві фінансів дозволу на випуск облігацій на 8 млн. крб. під заставу свого майна. Однак міністр фінансів Сергій Вітте йому відмовив. Натомість після трагічної загибелі Олексія Алчевського той самий Вітте і міністерство фінансів заявили про готовність фінансувати банки Алчевського. Справи підприємств Алчевського передали до рук Московського торгового дому братів Рябушинських. Інакше кажучи, банки Алчевського рейдернула Москва в особі названих братів. Сергій Вітте виділив їм необхідний кредит, і вони стали одними з найбагатших людей в імперії. Так почалася фінансова колонізація Донбасу руками московитів.

За офіційною версією Олексій Алчевський 7 травня 1901 року кинувся під потяг на Варшавському вокзалі в Петербурзі. Однак низка дослідників схиляється до думки, що це було замовне вбивство. На користь цієї версії свідчить і захоронення Олексія Алчевського в середині кладовища (самогубців хоронили за його межами). Насправді ніхто і досі не розслідував обставин загибелі видатного підприємця, як і загадкового вбивства після відвідин Петербургу Джона Юза (1814-1889) – засновника Донецька як гірничо-металургійного центру.

Видатний бельгійський банкір А. Вандевіль, капітали якого працювали на Московії, на смерть Олексія Кириловича написав: *«Гігант, який жертував усіма особистими інтересами заради справи, пав... Оплакуєш цього генія, цю велику людину. Його фінансово-промислова діяльність заслуговує пам'ятника»* [1]. Більшовики зрівняли з землею його могилу, не знаємо, де похований...

II. Христина Алчевська: 4 (16) квітня 1841, Борзна, Чернігівщина – 15 серпня 1920, Харків – українська педагогиня, організаторка народної освіти, благодійниця.

Батько – Д. Журавльов – викладач міського училища, мати – дочка героя Війни 1812 року генерала Вуїча, сина молдовського господаря. Рід Вуїчів – серби і румуни. За цією лінією Христині передались артистичні здібності. Одного з Вуїчів, Йоакама, вважають *«батьком сербського театру»*. [6].

Від матері – *«жінки холеристичного темпераменту»* успадкувала *«рвйність, нетерпимість, дратівливість, нервозність – все те, що заважає людині спокійно і безсторонньо дивитися на світ божий. І розумію, що це погано, та не вмію инакшитися»* [5, с. 7].

Хоч батько був учителем, але своїй доньці заборонив учитися, *«чтоб любових записочек не строчить»* [5, с. 7]. «Здобувала» освіту, підслуховуючи за дверима навчання своїх братів. Саме тоді присягнулася, що до смерті ширитиме освіту серед неграмотних жінок. У часи революційної ситуації 60-х років XIX ст. під псевдонімом «Українка» листувалася з О. Герценом, один з її листів надруковано в його часописі «Колокол».

Роман із Олексієм Алчевським почався з того, що в журналі «Северная Пчела» він прочитав вірш, який його дуже вразив, автором якого була Христина. Почалося листування. У листах розповідала, що вона дуже сентиментальна: потай плаче над віршами Шевченка, якому вони згодом поставлять перший пам'ятник в Україні. Їх об'єднав Шевченко і його ідеї.

– 13 травня 1862 року заснувала Харківську жіночу недільну школу, яку відразу ж було закрито через Валуєвський циркуляр (1863 р.). Заняття проводила підпільно, вдома. Щойно 1870 року склала спеціальний іспит на право викладати, звісно, що московською мовою. Школа вийшла з підпілля і проіснувала коштом родини до 1919 року. Б. Грінченко переведення школи на російську мову викладання зустрів обурливо: *«Тридцять років тому подружжя Олексія та Христину Алчевських можна було побачити як щирих та палких членів української громади в Харкові... Тридцять років уже поминуло, як зреклася вона свого рідного краю і працює досить широко, щоб*

змоскалити наш народ. Вона заводить московські школи на Вкраїні, читає та розповсюджує московські книжки поміж українським народом...» [(5, с. 8)]. Проте пані Христина знаходить інший шлях, аби показати відрубність українців від московитів: проводить позаурочні заходи в українських національних строях з українськими піснями з плеканням українського народного мистецтва і далі навчає творчості Шевченка, Котляревського та ін. Перебуває у тісних взаєминах із П. Кулішем, Т. Рильським, І. Пулюєм [5, с. 8].

1879 року родина відкрила ще одну українськомовну школу в селі Олексіївка (тепер Дніпропетровщина). За спогадом доньки: *«попала під суд за відкриття школи в селі Олексіївці, але справу цю припинили завдяки <...> адвокату Спасовичу»* [5, с. 7]. За двадцять років відкрито більше помешкання для школи за власні кошти: вісім класних кімнат, великий зал, кімнати для шкільного музею та бібліотеки. За 57 років існування школи Алчевської в ній здобули освіту понад 17 тисяч осіб.

– Панна, позбавлена можливості навчатися через самодурство батька-учителя, згодом за свою освітню діяльність була вшанована багатьма світовими найвищими нагородами – золотими та срібними медалями, почесними дипломами і врешті обрана віце президентом Міжнародної ліги освіти.

– Очолила авторський колектив з укладання 3-томного критико-бібліографічного показника *«Що читати народу?»* (1884-1906). У ньому понад 4 тисячі рецензій, відгуків, анотацій близько 80 авторів, учителів, викладачів, професорів і просто читачів на твори зарубіжної, московської та української літератури. Сама Х. Алчевська написала 1150 анотацій. Авторський колектив на чолі з нею підготував також 3-томний посібник *«Книга дорослих»* (систематичний курс навчання для дорослих), що протягом 1899-1917 витримав 40 видань.

– Авторка мемуарів *«Передумане і пережите»* (1912), що є динамікою ідей і галереєю людей її часу.

– Школа Алчевської перестала існувати з приходом московських більшовиків, про що лаконічно написала донька: *«Року 1920 майже вся сім'я Алчевських вимерла через скрутне матеріальне становище. Лишилися тільки я, моя сестра і один брат»* [5, с. 9].

Померла 27 жовтня 1920 р. в Харкові. На її надгробку написано *«Просвітителька народу»*. У своїх спогадах, аналізуючи своє життя, сповнене

незадоволенням собою, зазначила, що *«горда й щаслива, що віддала його не збайдикованому ситому натовпові, а мужицькій хаті...»* [5, с. 9].

III. Родина

Олексій з Христею мали шестеро дітей – всі вони стали відомими особистостями, хоч ніхто з них не пішов шляхом батька-фінансиста: Іван (1876-1917) – найкращий тенор кінця XIX – XX ст., соліст Маріїнського театру, заснував товариство "Кобзар" у Москві (б), Григорій (1866-1920) – композитор (романси на слова Т. Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Христі Алчевської – сестри) і видатний піаніст, що помер з голоду [5, с. 10]; Дмитро (1865-1920) – кандидат природничих наук, входив до ради директорів Олексіївського гірничо-промислового товариства, акціонер банку, розстріляний московськими енкаведистами 1920 року; Микола (1872-1942) – театральний критик і педагог, автор першого Українського букваря для дорослих 1919 року (помер від виснаження в Харкові), Анна (1868-1931) – талановита художниця, дружина архітектора Бекетова, Христина (1882-1931) – письменниця, перекладачка, зокрема творів Т. Шевченка французькою мовою, близька подруга Миколи Міхновського й активна організаторка та учасниця першої української політичної партії РУП з націоналістичною програмою та авторка її слава. Її двотомник заборонив до друку секретар ЦК КП (б) У П. Любченко... [5, с. 10]. Більшість творів (їх майже 4 тисячі) досі не опубліковані...

Висновки: Олексій Алчевський: від купця Харківської 1-ї гільдії до творця Харківського торговельного банку, засновника гірничих і металургійних підприємств на Луганщині; засновника міста Алчевська, засновника першого приватного акціонерного банку в Російській імперії – Харківського торговельного банку; творця однієї з перших у Московській імперії, промислово-фінансових груп, що об'єднувала банки, металургійні заводи, вугільні шахти, рудники, транспортні компанії. Він ініціатор створення в Харкові «Громади» та першого пам'ятника Тарасові Шевченкові в Україні в час заборони українського слова та меценат національно-освітнього руху на чолі зі своєю дружиною Христею Алчевською. Він не мав шансів вижити. Серед інших актів благодійності: лікарні, бібліотеки, недільні школи в Сумах. За сприяння Христини Данилівни Алчевської недільні школи виникли у багатьох містах України та Росії. Христина Данилівна побудувала на свої кошти школу в сусідньому з Юр'ївкою селі Олексіївка, надавала матеріальну допомогу Василівській та іншим школам. Під керівництвом Алчевської

створені навчальні посібники, які схвально зустріла прогресивна громадськість.

Ось така українська ідеалістична родина, батько якої своєю колосальних масштабів підприємницьку діяльність вважав всього лиш *«прозою життєвою»*, натомість освітньо-культурницьку діяльність дружини мав за *«ідеалістичну й велику»* [3, с. 19], яку закликав провадити завжди.

Ключові слова

меценати, підприємці, громадські діячі, фінансовий промисловий холдинг

Список літератури

1. Алчевський Олексій Кирилович. Матеріал з Вікіпедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Алчевський_Олексій_Кирилович (дата звернення 08.08.21)
2. Гапотченко Анфиса. Убийство, из-за которого Донбасс стал русскоязычным. RL: <https://andreistp.livejournal.com/9452728.html> (дата звернення 10.08.21).
3. Казакевич Геннадій, Казакевич Ольга. Майстер праці життєвої прози. Локальна історія. №10. 2020, с.18-21.
4. Салтан Олександр. Історія олігархів. Триумф та трагедія Олексія Алчевського. URL: <https://web.archive.org/web/20160216050426/http://oligarh.org.ua/istoriya/oligarkhov/triumf/i/tragediya/alekseya/alchevskogo/2016/31/01> (дата звернення 10.08.21).
5. Слабошпицький Михайло. Алчевські. Дивослово. 2003, №3, С. 7-11.
6. Смольницька Ольга. Христіна Алчевська: українка, просвітниця, лідер. URL: <https://uain.press/blogs/hrystyna-alchevska-ukrayinka-prosvitnytsya-lider-790066> (дата звернення 10.08.21).
7. Стрижова Ольга. Історія багатійки Алчевської та її українського Донбасу в Російській імперії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29089227.html> (дата звернення 10.08.21).